

Forray R. Katalin – Kozma Tamás

Kisvárosi iskolatörténet*

(Dárdai Áginak, szívesen)

A történet, amelyet itt leírunk, nem Baranyában esett meg, hanem az ország másik, dél-keleti vidékén, a mi hazánkban. Ám úgy gondoljuk, akár itt is történhetett volna. Ezért úgy éreztük, hogy a területi eltérés ellenére megértésre talál majd, különösen annál, akinek ajánljuk.¹ Magát a kutatást ketten végeztük, és az alábbiak egy részét más összefüggésben is feldolgoztuk.² Az itt bemutatott történet a résztvevőkkel készült interjúkon, az iskola és a város saját kiadványain alapul.

A mintegy húszezer lakosú városka az Alföld közepén, a Nagykunság határán fekvő, szélesen elterülő település. Az egykor öntudatos református, parasztpolgárosodó lakosság a főteret uraló klasszicista templommal fejezte ki gazdagságát. Sokszáz éves középiskolája a Debreceni Református Kollégium partikulája (később a főgimnázium algimnáziuma) volt, állami iskolaként a hetvenes évek végéig (fiú)gimnázium, ezután szakközépiskola. A 20. század elejének iskolaépítési hullámában állami tulajdonú felsőbb leányiskola, a későbbi leánygimnázium is létesült. A református egyházé volt a „központi iskola”, a fiúgimnázium szomszédságában, a főtéren. Jómódú izrealita közössége hatalmas templomot épített, mellette „zsidóiskolát” – elemi iskolát – működtetett. Fiaik a református gimnáziumban tanultak tovább, lányaik a leányiskolában. A katolikusoknak nem volt önálló iskolájuk, és nem volt a kis létszámú evangélikus gyülekezetnek sem, bár templomaik voltak – az előbbinek kettő is, amelyek közül az újabb, nagyobb az „Újvárosnak” nevezett városrészben épült.

A kisváros kulturális téren századokon át központja volt a környéknek. 1530-ban alapított protestáns iskolája rövidesen a Tiszántúl legjelentősebb oktatási intézménye lett. A 16. században a wittenbergi egyetemen tíz innen érkezett diák tanult. Ők azzal hálálták meg volt iskolájuk gondoskodását, hogy könyveket, térképeket hoztak magukkal, s odaajándékozták az iskola könyvtárának. A református gimnázium 16.000 kötetes régi, ritka könyveket tartalmazó könyvtárának ez az ajándék vetette meg az alapját – amelynek legértékesebb köteteit

* A cikket megalapozó kutatás az OTKA (K-101867) által támogatott *Tanuló régiók Magyarországon: Az elmélettől a valóságig* (LeaRn) című kutatás keretében készült. Kutatásvezető: Kozma Tamás.

¹ F. DÁRDAI 2006

² FORRAY-KOZMA 2013

azonban, a nyolcvanas évek elejének szakközépiskolai létesítési lázában az egyik igazgató a budapesti egyetemnek ajándékozta.

A város a domináns, polgárosodó (és/vagy „dzsentrisedő”) gazdálkodói rétege mellett a kubikusok nagy csoportjait bocsátotta ki. Az 1920–30-as évek szociálpolitikájának sikerét jelzi a város egyik csücskében az ONCSA-telep, a másik felében, 3–4 kilométerre a központtól pedig a kubikusok családi házainak Újvárosa. Az előbbi kanyargós kis utcákból, az utóbbi geometrikusan elrendezett, máig zömmel név nélküli, számozott utcákból áll. Az Újváros központjában van a másik, a nagyobbik katolikus templom, jelölül annak, hogy a kubikusok mobilis népe nem a város őslakosai körül került ki. A helyi cigányság nagyobbik és szegényebb része is ebben a városrészben él.

Az államosított iskolák sokáig, egészen a hetvenes évek végéig megtartották korábbi társadalmi pozícióikat, és többé-kevésbé őrizték kulturális tradícióikat, presztízusukat. Nagyjából addig, amíg a működtetők és használók ott éltek (a „zsidóiskola” a zsidók elhurcolása után megszűnt iskolaként működni, templomuk pedig a forradalom utáni, végleges elvándorlás következtében kiürült). A tévesztés, az iparosítás, majd a gyenge ipar összeomlása ugyanabba a kétségbeejtő gazdasági-társadalmi helyzetbe taszította a várost, mint a térség egészét: a várost máig munkanélküliség, elvándorlás, csökkenő gyermekszám jellemzi.

A nagy múltú református gimnázium időközben mezőgazdasági szakközépiskolává (a helyiek nyelvén „traktorosképzővé”) alakult, ám a rendszerváltás után erre a szakmára is radikálisan csökkent a kereslet. Az egyházi ingatlanokról szóló törvény reményeket ébresztett: hátha újra vissza lehet adni a város vonzását iskolái egykori rangjának segítségével. Az agilis – az első szabad választáson még a Hazafias Népfront jelöltjeként induló (egyébként vesztes) – református parókus lelkész vezényelte le a visszatérést: a mezőgazdasági szakközépiskola a református egyház fenntartásában, a szakképzés megtartásával és a gimnáziumi képzés újraindításával alakult át megint gimnáziummá. Egyházi fenntartásúvá vált a „központi iskola” is, vele a kiegészítő iskola (*Református Reménység* néven), ami évtizedekig a korábban még létező tanyák gyermekeinek általános iskolai diákothona volt. A tiszteletes az iskolák tantestületeinek – vezetőik és hangadóik a városi vezetők többi csoportjához hasonlóan elkötelezett kommunisták voltak – ellenállását azzal az érveléssel győzte le, hogy kihirdette: senki világnézetét nem vizsgálják felül, egyetlen fontos követelmény hetente egyszer az iskolásoknak tartott istentiszteleten való részvétel.

A református iskola önképe a szorgalmas, ambiciózus, művelt polgárok képzésén alapult. Tanulói elsősorban a polgári rétegből kerültek ki, de nem zárkózott el az alsóbb osztályok kiemelkedő fiataljaitól sem. Valójában ezt a magatartást és ezt a beiskolázási rendet őrizte meg az iskola az új alapítás után is.

Az újonnan szervezett református gimnázium számára a helyi források mellett az egyház külföldi kapcsolatai nyújtottak támogatást. A nagyvilágtól évtizedekig elzárt kisváros iskolái számítógépes felszereléssel, a „Béke Hadtest” in-

gyenes nyelvoktatói segítségével a korszerű nyelvtanulás lehetőségeivel ismerkedhettek meg a rendszerváltás mámorában. Az évtizedeken át csak hallomásból ismert egyházi iskolák sikerei, és az – egyébként szekularizált – helyi lakosság emlékei azzal biztattak, hogy az egyházi fenntartású iskolákban a gyerekek tényleg modern ismereteket, mindenütt piacképes habitust, szorgalmat sajátítanak el, és „nem árt”, ha erre közben a vallási fegyelem is ösztönzi őket.

Az 1990 után újra református egyházi fenntartásúvá lett „központi iskola” is ennek a lelkesítő folyamatnak a fókuszában tudta magát: megint a város és a környék elitjének gyermekeit iskolázza be, válogatva a legjobbak között. Ha a szülők éppen nem vallásosok, másként vallásosok, indokolt esetekben engedményeket tesz. A „központi iskola”, a városközponti általános iskola, egyházi iskolaként már eleve úgy kezdte meg működését, hogy elitképző műhely lesz.

A város másik jelentős középfokú iskolája az állami, egykori leánygimnázium az idők során szintén sokat változott. Korábban a közgazdasági szakközépiskolai képzést vezették be, de a legjelentősebb változást az jelentette, hogy 2000 után szervezetileg összekapcsolták a város hagyományosan önálló, szakmunkásképzést folytató intézményével. Így az iskola szervezeti keretei között az elitképzés mellett különböző típusú szakképzések is folynak. A református egyház gimnáziumának fenntartása nem jelent költséget a város számára, a sokfunkciós állami középfokú intézmény azonban annál inkább. Ráadásul az előző városvezetések alatt önállósult és egyre több tanárral működő intézmény finanszírozása alig oldható meg a város szűkös lehetőségeivel.

Az iskolák igazgatói, igazgatóhelyettesei a rendszerváltáskor a város jobboldalon politizáló pártjainak vezetői közül kerültek ki. A pártok közötti megegyezés hiányában az előző polgármester maradt a város élén, a pártok vezetői más pozíciót kaptak, az oktatásban dolgozók iskolavezetést, kollégiumvezetést. (A református gimnázium mai igazgatója nem helyi lakos, bölcsészkart és teológiát is végzett agilis, fiatal férfi. Ahogyan a város mai polgármestere is új ember, a rendszerváltás óta a harmadik városvezető, akit a pártok közötti konszenzussal választottak meg.)

A városi gimnáziumban még a háború előtt megkezdtek többféle mezőgazdasági szakképzés alapítását, tanfolyamok szervezését abból kiindulva, hogy a térségnek szüksége van ilyen szakértelemre.³ Régi álom volt tehát a magasabb szintű mezőgazdasági szakképzés megalapítása, kiszolgálva, egyúttal fejlesztve a környék domináns gazdasági ágazatát. A háború utáni önálló mezőgazdasági technikai képzés is a leánygimnáziumban indult ezekre az alapozó tanfolyamokra építve. Itt szerveződött meg az önálló, hozzáértő tanári kar, és 1954-ben felépült az új, tizenkét tantermes épület is.

Az előbb csak középfokú oktatás céljaira tervezett intézmény – alkalmazkodva az oktatáspolitikai tendenciákhoz – felsőfokú oktatást vezetett be. Így az

³ EMLÉKKÖNYV 2010. 11-13.

1960/61-es tanévtől megindult a felsőfokú technikumi oktatás, és elkezdődött a már érettségizettek beiskolázása is, kezdetben két, később három éves képzési idővel. Az átmenet közel tíz évig tartott, amíg az utolsó levelező oktatásban résztvevő technikus hallgatók is leérettségiztek. Lassan kiépült, és fokozatosan bővült a felsőfokú technikum feladatköre, ezzel együtt a tanárok – jelentős részben minősített tanárok – létszáma. A gyakorlati oktatás képzési helyei is bővültek: hat különböző tangazdaság és tanműhely állt a főiskola rendelkezésére a hetvenes évek elején, amelyek jelentős létszámú dolgozóval működtek. A főiskolán végzett hallgatók száma évente 150–200 főre emelkedett. A város eddigi iskoláiból, úgy látszott, szervesen emelkedik ki egy mind szakszerűbb mezőgazdasági arculatú főiskola.

A főiskola 1972-ben minisztertanácsi rendelettel a Debreceni Agrártudományi Egyetem főiskolai kara lett.⁴ Az egyetemi karrá válás megkövetelte a tanárok nyelvismeretének javítását, tudományos előmenetelének támogatását, kutatás-fejlesztési projektek indítását, a nemzetközi kapcsolatok fejlesztését; egyszóval az országos agrár-felsőoktatási hálózatba való illeszkedést.

A hallgatói létszám – a nappali tagozaton tanulók száma évente 300–500 volt, az 1990-es évek elején még magasabb – jelentősen befolyásolta a városka életét. A diákok többsége diákotthonban lakott, a főiskolai élet azonban a városban koncentrálódott, mivel a rendezvényeken a város lakói is részt vettek. A főiskola, amelynek „campusa” az egykori Belváros és Újváros határán épült ki, fokozatosan vont maga után az egész városközpontot.

1986-ban a főiskola levált Debrecenről, és a Gödöllői Agrártudományi Egyetemhez csatolták. Ez az átalakulás azt jelentette, hogy a becsatolt főiskola vezetését a szomszéd megye főiskolája látta el. A mögöttes események nem világosak. Az idézett intézménytörténet a fejük fölött zajló kormányzati és pártintézkedéseknek tudja be, de az eseményeket úgy értelmezi mint „szakmai kiteljesedést”.⁵ A kívülállónak sokkal inkább úgy tűnik, hogy a két egyetem erőpróbájában a debreceni maradt alul, Gödöllő pedig sikeresen terjesztette ki befolyását az Alföldnek erre a területére. Ezzel lassan megvalósult az agrárkormányzat törekvése, hogy a mezőgazdasági felsőoktatást önálló hálózatba szervezzék. A Gödöllői Agrártudományi Egyetem e hálózat legfontosabb intézményévé emelkedett. Ugyanakkor a szakmai kapcsolat nem volt zökkenőmentes: hasonló profilú főiskola működött a szomszéd városkában is, a főiskolai vezetés megyéjében. A panaszok szerint a hallgatói jelentkezéseket a központ a saját megyéjébe irányította át, így csökkent a felvehetőek száma.

Az integráció a kétezres évtized második feléig tartott, amikor felbomlott az a kapcsolat, amely a főiskolát a szomszédos megye iskolaszövetségéhez kötötte. Mivel az évtized uralkodó felsőoktatás-politikai elgondolása szerint a kis lét-

⁴ EMLÉKKÖNYV 2010. 19–39.

⁵ EMLÉKKÖNYV 2010. 40 skk.

számú intézmény nem működhetett önállóan, a főiskolát saját megyeszékhelyének főiskolájához csatolták. Ennek a döntésnek a szakmai háttérét nehéz elemezni, egyáltalán értelmezni, mivel évtizedeken át semmiféle szakmai kapcsolatuk nem volt a megyeszékhely főiskolájával. Logikája volt a döntésnek, hiszen ez a megyeszékhelyi intézmény mezőgazdasági jellegű képzési profillal nem rendelkezett. A konkrét döntéshez azonban bizonyosan hozzájárult, hogy az egykor a főiskolán igazgatóhelyettesi (dékán-helyettesi) beosztásban dolgozó, de nem helybéli szakember döntési pozícióba került, a megyeszékhelyi főiskola rektora pedig ugyanannak a pártnak, az MSZP-nek támogatót kádere volt. E politikai kapcsolathálózat legalábbis megkönnyítette a döntést, hogy a korábban semmilyen szakmai együttműködésben nem dolgozó, egymástól eltérő képzési profillal rendelkező intézményeket egymáshoz csatolták. A megyei főiskola egyik kara (fakultása) lett a kisvárosi intézmény.

Az integráció önmagában természetesen nem jelenthette a kisvárosi főiskola bezárását, azonban két, a hallgatók – az érdeklődők – hiányában beiskolázási gondokkal küszködő intézmény egymást kevésbé segíthette ki a bajból, amint ezt a legutóbbi évek eseményei bizonyítják. Ráadásul – ami sürgette a döntést – a megyeszékhelyi főiskola jelentős támogatást kapott ppp-konstrukcióban történő diákotthon és egyéb épületek megvalósítására. Ma már látjuk, hogy ezek a beruházások még virágzó, nagy oktatási intézmények számára is nehezen finanszírozható terhet jelentenek. (Ezért vette át a közelmúltban a kormány a finanszírozásukat. Ezt megelőzően nem volt kiszámítható, hogyan történik majd fenntartásuk.) Az azonban látszott, hogy diákok hiányában nagy fejlesztési beruházásokat aligha tudnak majd finanszírozni.

A közös működtetést a kisvárosi főiskola tanárainak jelentős része ellenezte, inkább Debrecenhez szerettek volna visszatérni. A meginduló tárgyalások igazi veszélyt jelentettek az új integráció, különösen annak vezető szervezete számára. A szakítást megelőzendő a megyeszékhelyi intézmény szenátusa – amelyből gyakorlatilag kihagyták a betagolt főiskola tanárait – 2009 végén döntött. Ennek értelmében megszűntek a fakultások (karok), helyettük intézetek, ezeken belül pedig intézeti tanszékek alakultak ki. Ez az átszervezés a főiskola már eddig is csak részleges autonómiájának teljes fölszámolását jelentette. A tanárokat újraszervezték: elvileg valamennyien a megyeszékhelyi főiskola különböző intézeteibe kerültek, s akik ezt nem vállalták, távozni kényszerültek vagy nyugdíjba vonultak. E döntés értelmében a főiskola valamennyi szakjának elméleti képzését a központba csoportosították át, a kisvárosban csupán a gyakorlati képzés maradt – nem utolsósorban a jelentős tangazdaság miatt.

Az 1954-ben átadott oktatási főépület így kiürült, ugyanígy az újabb építésű diákotthon is (ma az önkormányzati középiskola diákotthona működik itt). A főiskolához legalább húsz lakás, épület és hasonló ingatlan tartozott, ezek használata a legutolsó átszervezés óta a városhoz került. Eredetileg a megyeszékhelyi főiskola el akarta adni őket, de ezt sikerült a városnak megakadályoznia. A

gyakorlólhelyek (tangazdaságok) részben a város, részben a megyeszékhelyi főiskola kezelésébe kerültek. Tulajdonjogokról, használatukról – különösen a tangazdaságról – máig tart az alkudozás.

A helyi lakosság számára az egykori főiskola elhagyott, üres épülete az elűszott lehetőségeket, az előrejutás csődjét szimbolizálja. Ezért néhány aktív közszereplő, volt tanárok, politizáló helyi lakosok keresték azokat a megoldásokat, amelyek ebből a helyzetből kivezethetnek. Mivel a jelenlegi politikai főszereplők között találtak olyan személyt, aki a város iránt elkötelezett, hozzá fordultak. Innen érkezett a javaslat, hogy keressék az egyházakat, mivel új állami felsőoktatási intézményt alapítani a korcsoportok alacsony létszáma miatt sem lehet.

A város lakosságának többsége hagyományosan a református egyházhoz tartozik, az első ötlet tehát ehhez illeszkedett. Bár az okok nem egészen világosak – az érintettek véleménye eltér ebben a kérdésben –, a református egyház nem volt „vevő” az egykori főiskola átvétele és üzemeltetése kérdésében. Más szóval, a dinamikus vezetőnek köszönhetően virágzó református gimnázium ugyan szívesen kiterjesztette volna képzését a felsőoktatásra, ebben a törekvésében azonban nem talált a fenntartó egyház támogatására. (Ezért saját iskolája területén fogott olyan fejlesztésekbe, amelyek a szakképzésben résztvevők gyakorlati oktatását szolgálják.)

A katolikus egyház – amely a városban kisebbségben volt – azonban nem zárkózott el a kezdeményezéstől. A város terve az volt, hogy az állami gimnáziumot is átadja a katolikus egyházmegyének, ha az igényt tart rá. Az állami gimnázium azonban korábban olyan gazdasági helyzetbe „lavírozta” magát, és olyanmennyire kívül került a városi gazdálkodás hatáskörén, hogy a város nem tudott megfelelő pénzügyi tervet készíteni az átadásra. Tehát nem arról volt és van szó, hogy a város valamiféle politikai, netán hitéleti konfrontációba került volna az átvételt tervező egyházzal, hanem szűken vett gazdálkodási problémákról. Egy kisvárosban természetes, hogy a fontos intézmények vezetői – férjeik, feleségeik, gyermekeik – a döntéshozók körében vannak, és olyan gazdálkodási előnyökre tesznek szert, amelyeket nehéz utólag korrigálni. Így az önkormányzat mondhatni boldogan vett minden olyan komoly kezdeményezést, amely segít kimozdulni a kötöttségekből – függetlenül a szereplők egyházi kötődéseitől, vagy távolságtartásuktól. (Mivel a gimnázium katolikus középiskolaként való működtetése csődöt mondott, a város állami tulajdonba és működtetésbe adását határozta el.) A gazdasági gondok miatt nagy terhet jelent az önkormányzat számára a régi főiskolai épület fenntartása, téli fűtése is, amelynek ellátását a tárgyalások során vállalta az új oktatási rend megteremtéséig.

Az egyházmegyében működő, több képzéssel rendelkező katolikus főiskola a helyi önkormányzattal folytatott tárgyalásain, 2011 nyarán konkrét tervet fogalmazott meg. Az intézmény rektora emlékeztetett arra, hogy a megyeszékhelyi főiskola 2010-ben költségmegtakarítási és működésracionalizálási céllal megszüntette a kisváros felsőoktatási képzését. A kiüresedett létesítmény bázisának

életre keltése lehet az a cél, amikor az egyházi főiskola előkészíti az itt létesítendő multifunkcionális mezőgazdasági és vidékfejlesztési kar új szakjait, képzéseit, programjait, valamint a vidéki és helyi közösségeket szolgáló tevékenységüket – vázolta elképzeléseiket az intézmény vezetője.⁶

Lelkesítő tervek tehát vannak, támogatók is a megvalósításukhoz. Azonban – ahogyan ez várható – a főszereplők között nem teljes az összhang. A kezdeményezés eredeti megvalósítója, az egykori főiskola tanára tulajdonképpen a régi képzési szerkezet felélesztését tervezte, ami nem bizonyos, hogy megfelel a megváltozott társadalmi-gazdasági körülményeknek. Ő azonban a közeljövőben hetven éves lesz, a jövőben nélküle lehet és kell majd előre lépni. A fiatalabbakat újat akarnak, ami – úgy tűnik – a jelenlegi tulajdonos valódi céljainak felel meg. A „multifunkcionális mezőgazdasági és vidékfejlesztési kar” olyan elgondolás, amely akkreditálandó új szakokat jelent, és illeszkedik az egyházmegye dinamikus oktatáspolitikai elképzeléseihez. Ezekről a konkrét elképzelésekről egyelőre keveset lehet tudni, ritka kivétel a nyílt állásfoglalás. Azonban a máris működő speciális mesterképzés alapján úgy látszik, a térség gazdaságának és társadalmának főbb gondjaira megoldást kereső, különböző szintű és célú oktatási formák valósulnának meg a volt főiskola épületében, a régi és új tanárok közreműködésével.

Lesznek-e további lépések? Mit tesz a város azért, hogy fenntartsa közoktatását, újraindítsa a megszűnt főiskolát? Egyelőre ezt még nem tudjuk. A leírt eset egy konkrét kisvárost jelenít meg, annak köz- és felsőoktatását mutatja be. Valószínűleg, hasonló történetek nem egyetlen helyen, nem egyetlen városkában írhatók le.⁷

A történet, amit itt leírtunk még nem fejeződött be. Tanulságai azonban már is figyelemre méltóak. A kisváros az elmúlt évtizedekben elveszítette azt a rangját, amit nem utolsó sorban műveltsége, iskolái adtak neki – persze ez a hatásmechanizmus toleráns, befogadó környezetének, törekvő lakosságának volt köszönhető. A szocializmus évtizedei alatt fokozatosan elvesztette azt a vonzerőt, amelyet az elmúlt évszázadokban felhalmozott. Drasztikus példája ennek a református gimnázium könyvtárából elkótyavetyélt, fölöslegesnek ítélt értékes kötetek! Most megpróbálja újra összegyűjteni értékeit, új alapokat is keresve az építkezéshez. Gazdaságát éppen úgy újra kell építenie, mint társadalmát. Mindehhez iskoláinak múltját hívja segítségül, új partnereket is keresve a nehéz feladathoz.

⁶ SZÓLJON 2012

⁷ VARGA 2012

IRODALOM

- F. DÁRDAI 2006 F. DÁRDAI Ágnes: Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás. I–II. kötet. Budapest, 2006.
- FORRAY-KOZMA 2013 FORRAY R. Katalin – KOZMA Tamás: Menekülés az iskolától. *Educatio*, 22. (2013):1.
- EMLÉKKÖNYV 2010 Emlékkönyv. A mezőtúri felsőoktatás fél évszázada 1960–2010. Mezőtúr, 2010.
- SZÓLJON 2012 Szóljon. Újra lesz oktatás a mezőtúri főiskolán? (<http://www.szoljon.hu/jasz-nagykun-szolnok/kultura/ujra-lesz-oktatas-a-mezoturi-foiskolan>) [2013.03.01.]
- VARGA 2012 VARGA, Anita: The Battle between Demand and Modesty. *Hungarian Educational Research Journal* 2. (2012), 1. DOI: 10.5911/HERJ [2012.01.04.]